

Руска емиграција у Независној Држави Хрватској (1941-1945)

Гојко Шуматић

Прегледни рад

Добој; МА историје;
gsumatic@gmail.com

УДК 323.282(497.13)"1941/1945"314.743(=161.1)

DOI 10.7251/TOP1905011S

Апстракт: На основу архивске грађе, објављених извора и литературе, приказан је положај руске емиграције у НДХ. У раду се обрађује положај емиграције приликом досељавања, затим њихово прилагођавање на нове прилике које су проузроковане избијањем рата и настанак НДХ. У фокусу истраживања је однос емиграције према НДХ, Нијемцима, Италијанима и партизанима. Посебно је осјетљива улога емиграције у настанку и дјеловању канонски непризнате Хрватске православне цркве.

Кључне ријечи: НДХ, руска емиграција, Нијемци, Италијани, партизани, Хрватска православна црква.

Руска емиграција као друштвена група у НДХ

Живот руске емиграције у НДХ

Став емиграције према НДХ био је у извјесној мјери различит у односу према Нијемцима. Када је почео Априлски рат, већи дио емиграције приступио је сарадњи са окупатором, који их је ставио под своју заштиту. Мартовска револуција 1941. године, затим муњевити слом и капитулација старе Југославије – одиграли су судбоносну улогу у животу бјеломиграције у Југославији. У новим условима емиграција се нашла пред дилемом преоријентације свог дотадашњег живота и усмјеравања истог на нови колосијек.¹ Под утицајем Нијемаца, на територији НДХ створена је организација под насловом „Руско политичко представништво у Загребу“, на чијем челу је стајао бивши конзул у

¹ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за вријеме Другог светског рата у оквиру антибеовске пропаганде*, приредио: Алексеј Тимофејев (Београд 2016), 33.

Загребу Георгије Фехмин.² Иако је Загреб био центар окупљања емиграције, њена важност након стварања НДХ постаје важна и у провинцијама.³ У оквиру овог представништва био је специјални финансијски одбор, на чијем челу је стајао Леонид Терешковић, који је руководио финансијским пословањем представништва, које је уједно било помагано од стране Министарства иностраних послова НДХ.⁴ Органи НДХ су потврдили одлуку Нијемаца и именовали Фехмина за представника емиграције, којој је признат статус мањине. Дозвољено јој је оснивање управних одбора, који су непосредно били потчињени Фехмину.⁵

Усташки покрет је у почетку заузео изразито непријатељски став према емиграцији, а главни разлог је био тај што су Руси били православци, исто као и Срби. Почела су отпуштања Срба са посла, и из државне службе. Однос према Русима је био сличан. Примјер је отпуштање руске наставнице која је радила у гимназији у Требињу.⁶ Иако је усташки покрет предузео низ мјера да се поправи положај емиграната, укључујући и изјаву једног министра, Миле Будака, да разумије ситуацију у којој се емигранти налазе, јер је и сам дуго био избјеглица у политичком смислу⁷, ситуација се није пуно промијенила. У периоду од августа 1941. до јануара 1942. године, убијена су четири православна свештеника. Емигранти су морали, исто као и Срби, да носе на рукаву плаву траку са ознаком „Р“ (православац).⁸ За Фехминовог замјеника именован је, одредбом Министарства иностраних послова НДХ, Николај Александрович Енгелхардт.⁹

На територији НДХ живјело је, према регистрацији коју је извршио Фехмин, 4.500 људи. Већи дио имао је средње и високо образовање. У склопу емиграције је дјеловао и „Руски клуб“ са сједиштем у Загребу, који је имао око 1.300 емиграната.¹⁰ Клуб је основан 1925. го-

² HR-HDA, fond 1561, Služba državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove (SDB RSUP Hrvatske). Elaborat: Bjeloemigranti u Hrvatskoj 1941–1945, od okupacije do oslobođenja, 211. 1/14 (Zagreb 1950), 1.

³ Ribkin Puškadija, Tatjana, *Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba*, 59.

⁴ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији...*, 46.

⁵ Ribkin, n. d., 60.

⁶ Samcevič, *Rusi i Ukrajinци u oružanim snagama NDH*, 15.

⁷ Samcevič, n. d., 16.

⁸ Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, 45.

⁹ Samcevič, n. d., 16.

¹⁰ Samcevič, n. d., 17.

дине, као самостална организација. Сједиште му је било у Загребу. Наставио је своју дјелатност након стварања НДХ. У *Новом листу*, бр. 77 од 15. јула 1941. године, помиње се Руски клуб, који је стварао легију за борбу против бољшевика.¹¹ Став емиграције према усташком покрету био је изразито непријатељски. Посебно су критиковали Павлића. Успјели су да се ставе под заштиту Вермахта након проглашења НДХ. Како је веза између НДХ и Србије била прекинута, забрањен је сваки контакт емиграната из НДХ и из Србије.¹² Овдје треба истаћи и појаву руског националистичког друштва, које је формирано у Загребу 1941. године. Основао га је емигрант Михаил Семјонов из Осјека. Циљ је био интензивирати сарадњу са Нијемцима.¹³ Спорадичних контаката је било упркос забрани, јер је централа била у Београду. Независно од центра у Загребу, центар у Београду је почео регистрацију свих емиграната, без обзира на то гдје живе. Дана 4. јула 1941. године, начелник Бироа за заштиту руских емиграната у Србији, генерал Скородумов, издао је наредбу број 28, која се односила на хитну и обавезну регистрацију свих бивших руских војних обвезника (официра, подофицира, војника и грађанских службеника).

Према овој наредби, сва поменута лица су се морала јавити, и по родовима оружја регистровати код специјално одређених лица. Регистрацију је вршио пуковник Гордијев Зарецки. На основу ове наредбе формирано је војно одјељење. За начелника је постављен генерал А. Ф. Акерман. У оквиру овог одјељења, формирана су одјељења свих родова (копнене војске, ваздухопловства и морнарице).

Према обавјештењима од поузданих лица, ова регистрација за сада има чисто карактер евиденције и обухвата сва поменута лица, без обзира на држављанство.¹⁴ Војну организацију емиграната у Хрватској, основану још 1924. године, Руски општи војни савез (РОВС) укинуо је Вермахт након капитулације Југославије 1941. године.¹⁵ На основу наредбе број 28, у војно одјељење су ушли и Козаци, који су формирали

¹¹ Ribkin, n. d., 69.

¹² HR-HDA, fond 1561, Služba državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove (SDB RSUP Hrvatske). Elaborat: Bjeloemigranti u Hrvatskoj 1941–1945, od okupacije do oslobođenja, 211. 1/14 (Zagreb 1950), 3.

¹³ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији...*, 47.

¹⁴ Војни Архив, фонд Независна држава Хрватска (НДХ), кутија 61А, фасцикла 6, документ 50.

¹⁵ Ribkin, n. d., 86–87.

чете са именима градова и области у којима су Козаци живјели у царској Русији (Кубан, Астрахан, Твер, Дон).¹⁶

У Белишћу, у НДХ, било је запослено 50 Руса, чланова Козачког кубанског ескадрона. Сви су живјели по војничким прописима као организована цјелина. Као појединци активно су дјеловали у појединим хрватским хуманим, просвјетним и политичким удружењима. У сваком погледу су били лојални. У односу према руској политици били су монархисти и непомирљиви противници болшевизма. Овај ескадрон је као цјелина ступио у Руски заштитни корпус у Београду.¹⁷ Иако су отишли, нису заборавили гостопримство у Белишћу. Командант козачког гарнизона у Белишћу, потпуковник Галушкин, изразио је највећу захвалност у своје име и у име пука на помоћи и гостопримству, које им је указано у Белишћу приликом доласка, и додао је да ће они остати у вјечној успомени пука.¹⁸

Командант Руског општевојног савеза (РОВС), генерал Драценко, почео је регистрацију свих руских војно способних особа уз помоћ генерала Ивана Пољакова. Циљ је био прикупити што више лица за Руски заштитни корпус, који се формирао у Београду, уз обећање да ће бити послани у Русију.¹⁹ Емиграција је имала само један циљ: вратити се у Русију без болшевика. Главни извршни одбор Руског национално-радног савеза дана 15. јула 1941. године шаље министру вањских послова НДХ објашњење свог постојања, у коме се наводи да је његова сврха да припреми емигранте који живе у НДХ на један нови живот у Русији, и рад на продубљивање хрватско-руских веза у изграђивању новог европског поретка. Овдје се примјеђују мали знаци њемачке доктрине о новом поретку. Савез је био замишљен као обимни политички покрет.²⁰

Иако је Савез послао објашњење, влада НДХ ипак није дала сагласност за рад и услове овог савеза. МУП НДХ је дана 29. јула 1941. године одговорио да није дата дозвола за рад савеза, и да је свако кршење ове одлуке кажњиво по закону, што говори да НДХ не вјерује намјерама и плановима емиграције.²¹

¹⁶ ВА, (НДХ), кутија 61А, фасцикла 6, документ 50.

¹⁷ Ribkin, n. d., 85.

¹⁸ HR-HDA, fond 1357, Kontrarevolucija i bjelogardejci, kutija 1, V-I-62.

¹⁹ Ribkin, n. d., 91.

²⁰ HR-HDA, fond 1357, Kontrarevolucija i bjelogardejci, kutija 1, V-I-62.

²¹ ВА (НДХ), кутија 179, фасцикла 6, документ 6.

Велики дио емиграције је, по стварању НДХ, наставио са уобичајеним активностима. Највећи дио је био у сектору просвјете, углавном у средњим школама. Сви су радили у школама и прије рата, као и у вријеме Бановине Хрватске. Прије рада, као и други наставници, морали су да изговоре заклетву (присегу) на вјерност НДХ и њеном поглавнику Павелићу.²²

Навешћемо неколико најтипичнијих примера. Један од најпознатијих универзитетских професора био је Алексије Олесницки.²³ Једна од најпознатијих личности у емиграцији је био Иван Плотников.²⁴ Још један универзитетски професор је био Николај Павлович Абакумов, који се родио 4. марта 1882. године у Љигову, у Курској губернији, у Русији.²⁵ Послије Другог светског рата и конфликта ИБ вратио се у СССР (1951. године), гдје је наставио рад и умро у Грозном 9. јуна 1965.²⁶

Много више руских емиграната је радило у средњим школама. Сергије Городецки је био професор Државне учитељске школе у Карловцу. Родио се у Москви, 4. августа 1894. године.²⁷ Стријељан је од стране НОВЈ.²⁸ Са њим је заједно стрељана и његова супруга 1945.²⁹ Владимир Богословски је био професор математике и физике у Државној женској реалној гимназији у Бањој Луци.³⁰ У Државној средњој техничкој школи у Бањој Луци је радио инж. Витали Рибкин.³¹ Осуђен је у мају 1946. године на двије године затвора.³² У Државној реалној

²² HR-HDA, fond 890 (zbirka personalija), 5A.

²³ Ribkin, n. d., 155. Био је дипломата, оријенталиста, кустос Оријенталне збирке ЈАЗУ, лектор. Родио се у Кијеву 1888. године. Дошао је у Краљевину СХС 1922. године, а од 1928. живио је у Загребу. Запослио се на Филозофским факултету као уговорни лектор на катедри за турски језик. Наставио је да ради на факултету и после оснивања НДХ. Признат му је радни стаж, и одређена му је годишња награда, одлуком Министарства просвјете НДХ, дана 28. септембра 1943. године. Полагао је свечану заклетву у деканату Филозофског (Мудрословног) факултета, 1. априла 1943. године. Умро је у Загребу, 6. јуна 1943. године и сахрањен је на Мирогоју.

²⁴ HR-HDA, fond 866 (Ivan Plotnikov). Одбранио је докторат из хемије у Одеси, 23. децембра 1915. године. У његовој заоставштини нема података о дјеловању у току рата. Зна се да је објавио много радова на њемачком језику, и да је био на научним семинарима у Њемачкој и САД. Према документима Озне, био је изразити присталица њемачке школе. У елаборату пише да је Иван Плотников истакнути поборник њемачке школе. Умро је у Загребу 1955. године и сахрањен је на Мирогоју.

гимназији у Оточцу је радио неочењени Јаков Бељајев.³³ У Женској гимназији у Сарајеву радио је Димитрије Сергејевски.³⁴

Након почетка рата између Њемачке и СССР-а дошло је до промјена у положају емиграната. Једна од главних промјена је регистрација добровољних јединица за слање на Источни фронт. Загребачки „Нови лист“ у репортажи „Руски клуб у НДХ ствара легију добровољаца за борбу против бољшевика“, писао је да су се претходног дана на скупу у Учитељском дому емигрантима обратили генерал Драценко и пуковник Ајнголц, који су говором позвали емигранте да буду

²⁵ HR-HDA, fond 1549 (Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH i NOP), A4. 4. Учествовао је у руско-јапанском рату 1904-1905. годин, завршио је и геодетски одсек више војне академије у Николајевску. У Првом свјетском рату служио је у Генералштабу, а 1918. године ступио је на дужност астронома геодетске управе у Украјини. Истовремено је предавао геодезију на Техничком институту у Кијеву. Од 1919. до 1920. године учествовао је у грађанском рату, а као бјелогардејац је побјегао из Украјине. Ступио је почетком 1921. године у Београду у службу уговорног чиновника астрономског геодетског одјељења, Војног географског института. Ту је радио у својству триангулатора код радова у Македонији, Црној Гори и Србији. Године 1927. био је на астрономским радовима у Македонији, а исте године у октобру је изабран за редовног професора по уговору на Техничком факултету у Загребу, и од тада непрестано је предавао на катедри за вишу геодезију и астрономију. Члан је савјетодавног одбора за државну мјеру. Током свог дугог рада објавио је велики број научних радова, посебно за вријеме свог службовања на Загребачком универзитету. Подаци су од 9. фебруара 1944. године.

²⁶ Ribkin, n. d., 123

²⁷ HR-HDA, fond 890 (zbirka personalija). Предавао је следеће предмете: Психологија, Логика, Теорија спознаје, Историја филозофије, Етика, Естетика, Историја старог вијека. И он је такође полагао заклетву држави и поглавнику у Карловцу, 15. априла 1941. године. Цијели рат је провео у Карловцу.

²⁸ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946, dokumenti, Zagreb i središnja Hrvatska* (Zagreb 2008), 490.

²⁹ Samcevič, n. d., 44

³⁰ HR-HDA, fond 890 (zbirka personalija). Родио се 22. јуна 1898. године у Пензи. Завршио је Филозофски факултет у Београду 1926. године. Био је очењен и отац једног дјетета.

³¹ ВА (НДХ), кутија 319, фасцикла 2, документ 39.

³² Архив Републике Српске, Бања Лука (АРСБЛ), 544-22-290 Ко 840/46. Родио се 1897. године селу Старо Шчербиновска, Срез Јејск, Кубан. Завршио је Технички факултет у Загребу 1926. године. Ухапшен је 25. априла 1945. године.

спремни за борбу против болшевизма, и позвали руске официре да се придруже легији добровољаца.³⁵ Ипак, највише добровољаца из НДХ, њих 272, отишло је на фронт у саставу Руског заштитног корпуса, који је формиран у Београду, 12. септембра 1941. године. У њега је могао доћи сваки руски емигрант са подручја Балкана.³⁶

Услед мањег броја руске емиграције у НДХ, за разлику од Недићеве Србије, није дошло до отпуштања руских наставника услед руског поријекла као што је то имало мјесто у Србији 1942-1943. године.³⁷ С друге стране, неки емигранти су страдали у репресијама усташа против православног становништва.

Иако се положај миграната последице стабилизације власти у НДХ поправио, било је случајева хапшења и убијања емиграната од стране НДХ. Један Рус је ухапшен у Сарајеву под оптужбом да је прокомунистички оријентисан. У питању је био Сергије Иваншицов, који се родио 1911. године у Петрограду. Ухваћен је 16. новембра 1941. године и истог дана отјеран у Јасеновац.³⁸ Један руски свештеник, који је био клирик Српске цркве, пао је као жртва усташке мржње према православљу. У питању је био Андреј М. Семилуцки.³⁹ Положај Руса се поправио стварањем „Хрватске православне цркве“ на челу са руским епископом Гермогеном.⁴⁰

У италијанској зони НДХ, емигранти се се населили углавном у великим мјестима, као што су Сплит и Дубровник. Према полицијским

³³ HR-HDA, fond 890 (zbirka personalija). Рођен је 22. октобра 1902. у Петрограду. Напустио је службу због непознатих разлога, услед чега је био отпуштен 22. априла 1943.

³⁴ HR-HDA, fond 890 (zbirka personalija). Родио се у Петрограду, 12. јуна 1886. године. Радио је као наставник. Био је неожењен. Радио је и у Првој и Другој гимназији у Сарајеву, да би постао кустос приправник у Хрватском музеју у Сарајеву. Полагао је 2. маја 1941. у Сарајеву, као и већина запослених, заклетву вјерности НДХ и њеном поглавнику. Дао је изјаву о расној припадности дана 19. јуна 1941. године, у којој је изјавио под пуном одговорношћу да је аријевац и да су му родитељи и преци до 3. кољена аријевци.

³⁵ Samcevič, n. d., 39.

³⁶ Samcevič, n. d., 40.

³⁷ *Москва-Србија/Београд-Русија. Том 4: Руско-српски односи. 1917-1945*, приређивачи: Алексеј Тимофејев и други (Москва-Београд 2017), 770.

³⁸ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, Zbornik dokumenata*, том I, злочини NDH 1941-1945 (Београд 1993), 841.

подацима, у периоду 1939-1941, Руса је у Дубровнику било укупно 83 емигранта, а у Сплиту 52 емигранта, уз три удружења.⁴¹

Руска емиграција у њемачком дијелу НДХ покушавала је да одржава везе са колонијама у италијанској зони НДХ. Генерал Драценко упутио је 20. новембра 1941. влади Далмације писмо, у коме је тражио од владе да дозволи рад секцији Руског војног савеза у Сплиту. У писму је објаснио да су циљеви савеза одређени правилником, а да ће савез зависити од центра Руске војне организације у Хрватској.⁴² Вјероватно су фашисти одобрили рад РОВС-а у Далмацији јер је италијанска полиција 26. јануара 1942. влади Далмације у Задру упутила податке о Руском војном савезу у Сплиту, на чијем челу су били двије фигуре: бивши генерал царске војске Порфириј Кислин, рођен 26. септембра 1874. у Уманску (Русија), и његов ађутант Никанор Булич, рођени 7. августа 1875. у Јелизавет граду (Русија). И Кислиј и Булич су живели у Сплиту од 1922. Савез је има сједиште у стану Булича, који је са својом супругом Јулијом Немесарском живио у центру Задра у Свачићевој улици бр. 1. Савез је имао циљ да одржава везу свих војника који су побјегли из Совјетске Русије и настанили се у Хрватској. Према изјавама организатора, Савез је дјеловао искључиво антибољшевички и највише бринуо о помоћи сиромашним присталицама.⁴³

На подручју Далмације такође је било случајева регрутовања емиграната за пут у Србију за службу у Руском заштитном корпусу.⁴⁴ Влада Далмације је донијела службену биљешку дана 3. октобра 1942.

³⁹ Dragoljub Živojinović i Dejan Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo, Prilozi za Magnum Crimen* (Београд 1988), 690. Родио се 26. октобра 1876. године у Копаништу, Острогорје, Русија. Завршио је ставропољску богословију 1896. Рукоположен је био за ђакона 19. септембра 1899. у Русији, а за свештеника 25. септембра 1921. у Југославији. Био је парох у Мајару код Ћакова, Епархија пакрачка. Ухапшен је у Кукуњевцу, гдје се склонио код женине родбине, заједно са осталим мјештанима. Сви су били затворени у цркви, и свештеник им је, док су били живи, по наредби усташких власти, одслужио опело. Сви су побијени хладним оружјем и бачени у јаму. Отац Андреј је посљедњи убијен, 12. октобра 1942. године.

⁴⁰ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији...*, 52.

⁴¹ HR-HDA, fond 1357. Kontrarevolucija I bjelogardejci, kutija 1, V-I-62.

⁴² HR-HDA, fond 1561. Služba državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove (Ruska vojna organizacija u Hrvatskoj (Bjelorusi) za vrijeme Drugog svjetskog rata), 211. 1/15 (Zagreb 1984).

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

године, у којој стоји да је Министарство иностраних послова 12. јуна тражило од разних установа податке о броју емиграната за војну службу у Србији. На територији Далмације евидентирана су 24 емигранта способна за војну службу, од тога; у Котору 10, у Задру 2, у Сплиту 12, и 13 емиграната који су способни за рад у канцеларији или у позадини. Укупно 37 емигранта.⁴⁵

Један руски принц, Сергеј Романовски, војвода од Лехенберга, понудио је влади Италије сарадњу у виду ступања у контакт са Русима на подручју Балкана, у смислу пацификације ових подручја.⁴⁶ Говорио је да може припремити основу за будућу сарадњу Италије, Балкана и словенског свијета. Ова идеја није реализована, јер у датом моменту (септембар 1942. године), ствари се нису одвијале онако како су силе Осовине жељеле. Један од разлога је што су емигранти хтјели искључиво да се врате у Русију, плус што влада Италије није била вољна за овакав вид сарадње, тако да ова иницијатива руског принца није наишла на плодно тло.

На крају рата из НДХ отишло је за Њемачку укупно 350 лица, заједно са женама и дјецом, а остало 1.200 људи.⁴⁷ Судбина емиграната из Далмације након капитулације Италије није позната.

Учешће емиграната у војним формацијама на подручју НДХ

У другој половини 1941. и почетком 1942, примијећени су знаци раскола унутар емиграције, која се подијелила на руску и украјинску. Разлога је било много, али у првом реду је заслуга почетних успјеха Вермахта у операцији „Барбароса“, која је покренута против СССР-а, 22. јуна 1941. Она је довела до потпуне окупације Бјелорусије и Украјине. Још прије рата многи емигранти су сањали о повратку у домовину и сматрали су да је дошао тренутак за то. Додатни разлог је био тај што је раскол трајао и прије него што је почео рат. Центар украјинске емиграције је био у Загребу, и они су се држали по страни и нису жељели да имају било какав контакт са руским емигрантским удружењима.⁴⁸

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ HR-HDA, fond 1491 (OZNA). Elaborat o organizaciji i djelovanju ruske emigracije u NDH 1945, 2. 45. 5, 6

⁴⁸ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији...*, 48.

Стварање НДХ и долазак Нијемаца не само да су продужили живот овим удружењима, него су у њих унијели и нови нацистичко-ушашки дух и на тај начин појачали и њихове акције. Ови Украјинци су нарочито били фаворизовани од усташа и због тога што су и раније имали раније везе са ушашким покретом преко унијатских свештеника који су долазили из Италије.⁴⁹ Међу Украјинцима је било и православних елемената, али су они имали подређену улогу и од њих се прикривао карактер веза са Римом и Ватиканом. Привилеговани положај, који су Украјинци уживали у НДХ, побудио је извјесну групу Руса са територије Украјине, која је била дотле учлањена у чисто руским организацијама, да се повуку из истих и да пређу код украјинских сепаратиста. Ови опортунисти су сматрали да ће се на тај начин лакше вратити на територију Украјине и да ће тамо играти важну улогу приликом формирања нове Украјине.⁵⁰ Самостална украјинска организација је основана у Загребу одмах послје почетка рата са СССР-ом. Прво што су урадили јесте једна представа у којој су купили хетмански мач у антикварници и предали га Павелићу. Након тога су проводили пропаганду по новинама и измислили посебну униформу, заставу и све друге атрибуте. Касније је стигла наредба из Берлина да им се забрани свака пропаганда и новине, и нису уопште смјели да пишу о независној Украјини, јер су Нијемци Украјину претворили у Reichkomessariat. Представник те организације био је Васиљ Војтановски. Организација је дјеловала као проњемачки и сепаратистички покрет, усљед чега је била непопуларна међу Русима⁵¹.

Већ 12. априла 1941, два дана након проглашења НДХ, В. Војтановски, представник ОУН, посетио је Славка Кватерника. Пружио му је своју подршку и затражио контролу над украјинским становништвом у НДХ. Кватерник му је одговорио да му је добро позната лојалност Украјинаца хрватском народу и о њиховој борби за ослобођење, те да ће ради тога о њима водити бригу једнако као и о Хрватима. У априлу 1941. В. Војтановски је објавио наредбу својим једномишљеницима у којој је наредио да напусте српску војску и да пређу у састав „хрватске ушашке војске“, да дају заклетву на лојалност држави Хрватској и њеном вођи, др Анти Павелићу, да се припреме за долазак

⁴⁹ Исто, 49.

⁵⁰ Исто, 51.

⁵¹ HR-HDA, fond 1491 (OZNA). Elaborat o organizaciji i djelovanju ruske emigracije u NDH 1945, 2. 45. 5, 3.

хрватске и савезничке војске у Босни, „уколико још нема хрватских јединица“, да прихвате ново стање и да буду од помоћи хрватској власти. На крају је обећао да ће „сваки Украјинац имати у Хрватској Држави таква права, која ће бити резултат његовог активног судјеловања у ослободилачкој борби хрватског народа“.⁵²

Украјински борци за „независну државу“ боље су пролазили у Хрватској него у Србији, јер су успјели да убиједе политичко руководство НДХ о наводној историјској сличности Хрвата и Украјинаца на основу упоређивања руско-украјинских и српско-хрватских односа.⁵³ Према наредби генерала Аугуста Марића, формирана је „украјинска бојна“, у којој су официри били Хрвати, а обични војници су били регрутовани од локалних Украјинаца, који су се доселили на ове просторе у вријеме Аустроугарске монархије.⁵⁴ Управо из ове заједнице издвојило се једно мало крило које је било изразито екстремно. Посебно су се истицала два члана, Алекса Микитишин и Илија Хемун, против којих је јавни тужилац округа Бања Лука подигао оптужницу 12. новембра 1946.⁵⁵ Микитишин је донио Павелићу сабљу и заклео му се на вјерност. Обојица су радила на врбовању добровољаца за Источни фронт, и учествовали су у нападима и пљачки које је покренула усташка легија на села у општини Прњавор. У послеријатном процесу били су осуђени за хапшење, злостављање и пљачкање становника Југославије.⁵⁶

Украјинска бојна у НДХ формирана је првенствено ради одласка на Источни фронт. Међутим, Нијемци су били против, јер су сматрали да је овако велики број емиграната (око 400), био непожељан.⁵⁷ Али, упркос противљењу Нијемаца, на ратиште је послан незнатан број украјинских војника и официра.⁵⁸ Бојна је била подвргнута специјалној пропагандној обради и изграђивана у духу борбе против партизана. У овом пропагандном сектору радио је инжењер Јуриј Везимов, иначе познат као инструктор разних диверзантских тројки и њемачки шпи-

⁵² Samcevič, n. d., 47-48.

⁵³ Тимофејев, н. д., 56.

⁵⁴ Тимофејев, н. д., 56.

⁵⁵ Архив Југославије АЈ, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, фонд 110, фасцикла 916, документ 908.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Samcevič, n. d., 98

⁵⁸ Samcevič, n. d., 99.

јун, који је код Војтановског радио као референт за просвјету.⁵⁹ Бојна је била састављена од Украјинаца са територије Босне и Славоније, као и политичких емиграната из Загреба и других већих градова у Хрватској. Обука је вршена под командом потпуковника Ивана Шаренбека, гдје је он био командант допунског батаљона. Укупно се било пријавило 505 људи, од тога 450 добровољаца из редова украјинских досељеника у Босну. Након завршетка обуке полагала се заклетва „за Поглавника“ у присуству Васиља Војтановског, инжењера Панкива и других.⁶⁰

Иако је дошло до подјеле емиграције на Русе и Украјинце, у самој украјинској емиграцији се се појавили знаци раскола, који је долазио из саме Украјине. Министарство иностраних послова НДХ упутило је главној команди хрватског домобранства допис о знацима расцјепа у украјинској емиграцији. У њему је писало да је у августу 1942. године дошло до расцјепа украјинске емиграције у Хрватској на групу која се оријентисала на С. Бандеру и званичне групе признате од стране Министарства иностраних послова НДХ под вођством В. Војтановског.⁶¹

Упоредо са „националним“ расколима, дошло је до подјеле емиграције на присталице и симпатизере НДХ и НОП-а. Пошто је политичко опредјељење емиграната било изразито антикомунистичко и антибољшевичко, претпоставка је била да су они били више на страни НДХ. Међутим, став НДХ према православљу уопште довео је до тога да је један дио емиграната исказивао симпатије према НОП-у, упркос ранијем ставу. Руси симпатизери НДХ углавном су били активни у обавјештајним службама Вермахта у Хрватској. Нијемци су према њима били веома опрезни. Ово најбоље објашњава полицијски аташе у Загребу, Ханс Хелм, који је за емигранте рекао: „Уопштено се сумњало, о повјерљивости руских емиграната, па се са њима поступало веома опрезно“.⁶² Руски емигранти нису били примљени у више усташке политичке кругове, па нису могли донијети корисне информације за окупатора. Углавном су били коришћени за прикупљање информација о партизанима.⁶³ Укупно је било осам емиграната који су били агенти и симпатизери УНС-а. Они су прије рата били агенти Југословенске

⁵⁹ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији...*, 91.

⁶⁰ Исто, 91; Samcevič, n. d., 100.

⁶¹ ВА (НДХ), кутија 74, фасцикла 1, документ 26.

⁶² HR-HDA, fond 1561. Služba državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova (SDB RSUP Hrvatske). Elaborat: Bjeloemigranti u Jugoslaviji 1941-1945, od okupacije do oslobođenja, 211. 1/14) (Zagreb 1950), 35.

⁶³ Исто, 36.

обавјештајне службе, да би у току рата приступили полицијским органима НДХ.⁶⁴

Након оснивања НДХ, један дио емиграната приступио је њемачким снагама, док је један дио отишао у Руски заштитни корпус у Београду. Иако је корпус био највећа формација по броју емиграната, доста емиграната је приступило војсци НДХ. И у овом случају је дошло до подјеле између емиграната. Руски дио емиграције је приступио копненој војсци НДХ, док је украјински дио углавном био у домобранима.

Један дио емиграната је служио директно у јединицама марионетских режима насталих након окупације Југославије. Више од 50 бивших официра Краљевине Југославије (углавном ожењених Хрватцама) наставило је службу у домобранству НДХ⁶⁵. Неки од ових Руса су учествовали у оквиру 369. дивизије у борбама на Источном фронту 1941-1943. У ратном дневнику ове легије остала су забиљежена имена неколико руских официра из састава јединице – поручника Михајила Коробкина, Михајила Зубчевског, Лава Тохтамишева. За борбе код Стаљинграда након Божића 1942. године, Павелић је тројици легионарских официра уручио „велику сребрну колајну за храброст“. Двојица су били Руси – Коробкин и Зубчевски. Ратни дневник Појачане хрватске пјешачке пуковније 369. завршава се изјавом Коробкина, који је био рањен и по одласку предао остатке борбеног дијела своје комбиноване чете⁶⁶.

Осим у копненој војсци, емигранти су служили и у ваздухопловству НДХ. Један дио је отишао на Источни фронт, други дио је остао у Хрватској, гдје су активно учествовали у борбама против НОП-а.⁶⁷ Било је бјелогардејаца који су се јавили у хрватску легију за Источни фронт као обични војници и подофицири. Нарочито је занимљив случај Николе Плотникова.⁶⁸

Поручник Константин Ћемеђијев одликован је „жељезним трolistом“ зато што је у саставу легије на Источном фронту дана 27. јула 1942. године код мјеста Селиванова, на властиту иницијативу, са једним одредом митраљезаца омогућио свом батаљону да се припреми

⁶⁴ Исто, 49.

⁶⁵ Тимофејев, н. д., 57.

⁶⁶ Тимофејев, н. д., 57.

⁶⁷ HR-HDA, fond 1561. Služba državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova (SDB RSUP Hrvatske). Elaborat: Bjeloemigranti u Jugoslaviji 1941-1945, od okupacije do oslobođenja, 211. 1/14) (Zagreb 1950), 22.

за одбрану од изненадног напада Црвене армије, и што је 28. јула 1942. године, лично рукујући тешким митраљезом, сузбио напад цијелог пука Црвене армије.⁶⁹ У усташама је у чину бојника служио Владимир Нашчокин, који је био познат као повјереник УНС-а, и капетан Всеволд Трубецкој, бивши југословенски официр 41. пјешадијског пука, а који је био командант усташке бојне у саставу злогласног Штира.⁷⁰

Појединци су покушавали да се на све начине дочепају Источног фронта. Још 19. јула 1941. године, генерал кубанске козачке војске, Андреј Шкуро, који је живио у Панчеву, упутио је писмо Славку Кватернику молбом да се у састав легије укључе кубански козаци који су живјели у Србији и Хрватској, и да им се дозволи формирање самосталних одреда са властитим козачким командантима који би били подређени команди легије.⁷¹ Између осталог, Шкуро је написао и ово: „Ја и моје козаштво, у основи потомци славног племенитог витештва Запорожја, стицајем околности пресељено још крајем XVIII вијека из својих старих гнијезда на Кубан, у ново доба било је принуђено под притиском непријатеља напустити своју домовину... Желим положити своју козачку главу на олтар Нације и Домовине, активно судјелујући у остварењу наших идеала при ослобађању Украјинске Нације“.⁷²

Од оних бјелогардејаца који су служили у хрватској војсци као официри, било је и оних који су били на разним положајима, као инжењери, интелектуални радници. Један од њих је био судија Сергије Гембачов, који је био капетан у пријеком ратном суду у Бањој Луци.⁷³ Ухапшен је од стране НОВЈ.⁷⁴ Они који су се јавили издвојени су и стријељани, чиме је оптужени идентификован као ратни злочинац и

⁶⁸ Исто. Отишао је у саставу легије на Источни фронт, гдје се борио код Харкова и Стаљинграда. Ту је био заробљен од Црвене армије, и био је у логору у Фролову, у Красногорску. Пребачен је на рад у Харков, у фабрику „Срп и чекић“. Упућен је на одмаралиште у Одесу у априлу 1947. године, одакле је пуштен да се врати у Југославију. Није остао у СССР-у, гдје су му били родитељи. Није био кажњен, ни позван на одговорност

⁶⁹ Исто, 23.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Samcevič, n. d., 78.

⁷² Samcevič, n. d., 78.

⁷³ АЈ, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, фонд 110, ф. 815, д. 907.

народни непријатељ, и осуђен је 1947. године⁷⁵ на 10 година робије и губитак права у трајању од двије године.⁷⁶ Тужилац је уложио жалбу на пресуду, тако да је 25. априла 1947. године осуђен на 20 година робије и пет година губитка грађанских права.⁷⁷

Треба додати и то да су у току 1944. године руски емигранти почели напуштати војску НДХ. Разлог се не може конкретно објаснити, али вјероватноћа је у томе да су увидјели сву безнадежност борбе у којој су узели учешће.⁷⁸

О већем учешћу емиграната у редовима НОП-а није могло бити говора, јер је већи дио емиграције био антикомунистички оријентисан. Може се примјетити да је било појединаца који су исказивали симпатије према покрету. Било је котарева у Хрватској, гдје бјелогардејске организације нису имале утицај, па је став емиграната према НОП-у био позитиван, на примјер у Подравској Слатини и у Задру.⁷⁹ Послије Другог свјетског рата УДБ НР Хрватске је идентификовала 14 отворених симпатизера и помагача НОП-а у редовима руске емиграције на подручју Хрватске.⁸⁰

⁷⁴ АРСБЛ, 544-63-654 Ко 16/47. Родио се у Кировграду 1899. године. Проглашен је кривим јер је по успостављању НДХ био писар пријеког војног суда у Приједору, који је осудио на смрт 90 лица. У затвору је наговорио неколико затвореника да се представе као партизани и да иступе, говорећи како им се ништа неће десити. Адвокат који је требало да га заступа на суду такође је био Рус, Николај Побједницки, али он је одбио. Као разлог навео је да би га то довело у тежак положај. Није могао бранити земљака који се огријешо о начело гостољубивости у братској земљи, те је замолио суд да га разријеши ове дужности, дана 28. јануара 1947. године.

⁷⁵ АЈ, Државна комисија за утврђивање зличина окупатора и њихових помагача, фонд 110, ф. 815, д. 907.

⁷⁶ АРСБЛ, 544-63-654 Ко 16/47.

⁷⁷ Исто. Улагао је жалбе на пресуду, наводећи да је сарађивао са партизанима, али казна је остала иста. Упућен је у КПЗ Зеница на изражавање казне. Одлуком президијума, казна му је смањена на 16 година. Године 1952. пребачен је у Билећу, а одатле на Голи оток. Указом Савезног извршног вијећа и Тита, пуштен је 29. новембра 1958. године.

⁷⁸ НР-НДА, фонд 1561. Služba državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova (SDB RSUP Hrvatske). Elaborat: Bjeloemigranti u Jugoslaviji 1941-1945, od okupacije do oslobođenja, 211. 1/14) (Zagreb 1950), 22.

⁷⁹ Исто, 55.

⁸⁰ Исто, 57-58.

„Хрватска православна црква“

Православна црква у НДХ

Став НДХ према православљу био је, као и према Србима, изражено непријатељски. Након проглашења НДХ, било је јасно да за народ и цркву долазе тешки дани. Нова власт није била вјерски толерантна према православљу, што се дало видјети из законских аката. Наиме, свега неколико дана послје декрета о забрани ћирилице, која је допуњена истог дана када је и донесена (25. априла 1941. године), наредбом Министарства унутрашњих послова НДХ о спровођењу законске одредбе о забрани коришћења ћирилице у јавном и приватном животу,⁸¹ донесена је наредба о укидању „свих конфесионалних српских пучких школа“ на цијелом подручју НДХ (2. јуна 1941), да би одмах затим дошло до укидања наплате вјерског пореза или његовог књижења.⁸² На основу ових наредби, донесена је посебна наредба која се тицала имена. Наредба од 18. јула 1941. године донијела је забрану назива вјере. Од „српско-православне“, настала је „грко-источна“ вјера. Вјера је забрањена посредно. Разлог је био тај што име вјере није било у складу са државним уређењем. Ова наредба је била једна карика у низу затирања.⁸³ Ове наредбе имале су за циљ постепено укидање националне свијести народа, и увод у њихово покатоличавање. Све ово није било довољно, тако да је 20. септембра 1941. дошло до конфисковања цјелокупне имовине бивше Карловачке митрополије.⁸⁴ На овај начин, народ и црква су стављени ван закона, чиме је омогућен прогон и уништење.

Према закону, признате религије у НДХ су биле католичанство, ислам и лутеранство. Велику улогу у оваквом ставу су имали ментори НДХ, Њемачка и Италија. Најбољи доказ за то јесте да је већина ових одредаба копирана из Њемачке, осим оне о прелазу са једне вјере у другу, која је донесена 3. маја 1941. године.⁸⁵ Покољи над Србима почели су већ неколико дана послје проглашења НДХ. Један такав масакр се десио 17. априла 1941. године у мјесту Старо Петрово Село, Котар Нова Градишка, гдје је приликом размјене ватре, према усташ-

⁸¹ *Zločini na Jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, zbornik dokumenata*, том I, злочини НДХ 1941–1945 (Београд 1993), 17.

⁸² Ћурић, *Усташе и православље...*, 54.

⁸³ Ћурић, н. д., 55; Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, III/46.

⁸⁴ Слијепчевић, н. д., III/46.

⁸⁵ Ћурић, н. д., 56.

ким изворима, поубијано и ножем измасакрирано 25 мушкараца старих између 35 и 40 година.⁸⁶ Најјаснији став усташког покрета према православљу објављен је у часопису „Хрватски народ“ од 30. јула 1941. године, у коме стоји да „у Хрватској не може бити Срба ни православља, а Хрвати ће се побринути, да се то што прије испуни“.⁸⁷ У питању је била исконска мржња. Упоредо са убијањима, почело се са насилним превођењем Срба на католичанство. Познато је да је постојала спрега између усташа и Католичке цркве. Прво је нуђено државним службеницима да се покатоличе. Речено им је да могу задржати посао само ако приме католичку вјеру.⁸⁸ На овај начин је вршен прозелитизам.

Главна препрека на путу остваривања свих планова усташког покрета је била Православна црква са својом организацијом и објектима. У ту сврху се приступило рушењу и затварању цркава на територији НДХ. Циљ је био олакшавање покатоличавања. И у овом случају, као и 1918. године, користила се метафора о жетеоцима, овај пут, нове њиве. На проповиједи у Чапљини, у јулу 1941. године, дон Илија је говорио не само о Хрватима, него и о Србима, који су били присиљени да иду на мисе и проповиједи.⁸⁹ На проповиједи је речено да треба да се очисти њива и посије нови плод, који ће донијети добар род. Та њива неће донијети добар род, уколико се не очисти од корова. То је значило да благостања у НДХ неће бити док се Срби не истријебе. Они су се или морали покатоличити или иселити из НДХ. Иако су многи Срби примили католичку вјеру, над њима су била извршена најјезивија убиства. Најбољи примјер је бацање живих људи, жена и дјеце у јаму Шурманце код Чапљине⁹⁰. Важна ставка је била та да је покрет за убиства Срба имао дозволу самог Вермахта. Хитлер је већ 16. маја 1941. године са одобравањем говорио о тежњама за смањивање претјерано велике српске мањине у Хрватској.⁹¹

⁸⁶ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, zbornik dokumenata*, том I, Zločini NDH 1941-1945 (Beograd 1993), 18.

⁸⁷ Novak, *Magnum Crimen*, 633.

⁸⁸ Novak, n. d., 633.

⁸⁹ Novak, n. d., 713.

⁹⁰ Novak, n. d., 713.

⁹¹ Михаил Шкаровски, „Стварање и делатност Хрватске православне цркве током Другог светског рата“, *Вестник Церковной истории*, N4 с (Москва 2006), 221-262.

Усташки покрет у погледу физичког уништавања српског живља на простору НДХ имао је јасан план, али у погледу покатоличавања није дјеловао независно од Католичке цркве. У погледу покатоличавања, црква и покрет су дјеловали заједно, јер како каже Миле Будак, „основа усташког покрета је религија“.⁹² Усташки покрет је веома вјешто користио католичку вјеру да би што јаче распирио мржњу према Србима, наводећи како је НДХ једина брана према српско-византијском свијету. Будак је непрестано оптуживао православље да је главни непријатељ НДХ и како жели помјерити границе православља даље на запад на штету НДХ.⁹³ Како вјерско, питање рјешења српског проблема је било и национално питање. Главни акценат је био на кроатизацији, што је значило да се она мора потпуно трансформисати у етнички и вјерски хомогену државу. Један од чланова ужег руководства покрета, Виктор Гутић, изјавио је 24. јуна 1941. године да је први задатак нове власти у поступку денационализације и асимилације српског народа у НДХ његово одвајање од утицаја СПЦ.⁹⁴ Период од проглашења НДХ до краја 1941. године био је обиљежен убиствима, прогонима и насилним покатоличавањем Срба. НДХ је постала, између краја априла и прве половине августа 1941. године, „језеро крви“.⁹⁵ Насилно покатоличавање је вршено током љета 1941. године. Православни су мрцварени терором од стране католика, па су на брзину спашавали дјецу, тако да је НДХ постала истовремено једна огромна крстионица и циновска кланица.⁹⁶

Колике су биле размјере покоља у првим мјесецима рата и постојања НДХ, говори подаци које су пред јавност изнијели агенти америчке обавјештајне службе (OSS), да је од априла 1941. до августа 1942. године било убијено 744 хиљаде Срба. Од овог броја израчунато је да су Хрвати побили 600 хиљада.⁹⁷ Покоља и прогона није била поштеђена ни црква, као саставни дио српског народа. Поред три убијена епископа, од априла до краја 1941. године на простору НДХ убијена су укупно 192 православна свештеника, чиме је број достигао цифру од

⁹² Irina Ognjanova, „Vjera i crkva u ustaškoj ideologiji 1941-1945“, *Croatia Christiana Periodica*, vol. 33, broj 64 (Zagreb 2009), 157-190.

⁹³ Ognjanova. n. d., 157-190.

⁹⁴ Ognjanova, n. d., 157-190.

⁹⁵ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, друго, допуњено издање (Београд 2008), 456.

⁹⁶ Екмечић, н. д., 460.

⁹⁷ Екмечић, н. д., 494.

196 укупно убијених клирика Српске цркве.⁹⁸ Сам кардинал Степинац је говорио о православљу као највећем проклетству Европе, скоро готем и од протестантизма.⁹⁹ Иако Ватикан није званично признао НДХ, она је *de facto* призната када је папа именовао Јосипа Марконеа за апостолског изасланика у Хрватској. Кардинал Степинац је три пута у току рата био на аудијенцији код папе.¹⁰⁰ Ватикан је највише био заинтересован за покатоличавање. Најбољи доказ је извјештај који је Степинац упутио у Ватикан у мају 1943. године. Католичка црква је била осумњичена за злочине. Кардинал Степинац је бранио усташе говорећи да су у католичанство превели 244 хиљаде православаца. Кардинал Тисеран га је оптужио да је убио 350 хиљада Срба.¹⁰¹

Овакав став усташког покрета и настојање да се што више Срба побије и протјера изазвао је реакцију у виду устанака на читавој територији НДХ. Један од првих је био на подручју Херцеговине у јуну 1941. године. О њему је у свом извјештају писао Рудолф Кучара, гдје је навео да је устанак букнуо око Невесиња.¹⁰² Даљи поступци су само продубили јаз између Срба и Хрвата. Овакво стање је потрајало до краја рата, када је дошло до одмазде над заробљеним војницима и цивилима. Један од главних разлога је била освета због злочина и постојања више логора на подручју НДХ, од којих се истичу: Јасеновац, Стара Градишка, Јадовно, Јастребарско (логор за дјецу која су била заробљена на Козари). Према истраживању демографа, инж. Владимира Жерјавића, на подручју Блајбурга у мају 1945. године погубљено је 50 хиљада војника и цивила са подручја НДХ, док је 10 хиљада страдало у Виткрингу, што је укупно 60 хиљада.¹⁰³

Учешће емиграната у стварању „ХПЦ“

Година 1941. била је изузетно тешка по српски народ и по Цркву. Период од проглашења НДХ био је нарочито суров. Од априла до краја 1941. године, приступило се планском и систематском уништењу народа и цркве. Уништавање је вршено у два правца: како се физички уништавао народ, тако су рушене цркве и затварани манастири широм

⁹⁸ Ђурић, н. д., 107-117.

⁹⁹ Шкаровски, н. д., 221-262.

¹⁰⁰ Шкаровски, н. д., 221-262.

¹⁰¹ Екмечић, н. д., 501.

¹⁰² Savo Skoko, *Pokolji hercegovačkih Srba '41 godine* (Београд 1991), 84.

¹⁰³ Tomašević, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945*, 855.

НДХ. Посебан програм уништавања народа спроводио се путем покатоличавања. Пошто су усташе користиле изузетно бруталне методе, апели да се обуставе убиства су почели пристизати са разних страна и у Њемачку. Архимандрит Руске заграничне цркве, Јован (Шахоској), апеловао је код баварског кардинала да посредује у Ватикану да се зауставе убиства.¹⁰⁴ Колико је стање било озбиљно, најбоље показује апел који је дошао из Православне цркве у држави која је била савезник Вермахта. Наиме, информативна служба Евангелистичке цркве у Њемачкој обавијестила је Министарство иностраних послова 10. децембра 1941. године да им се обратио најпознатији бугарски теолог, протојереј Стефан Цанков, протестујући у име цијелог православног свијета да се обуставе прогони православне браће у Хрватској. Тражио је помоћ од цркве која подржава његов захтјев.¹⁰⁵ Овакав развој ситуације приморао је Вермахт да реагује. Схватили су да пасивност значи губљење престижа. Други разлози су били жеља Нијемаца да се ово подручје што брже смири, да би се трупе могле пребацити на Источни фронт. Трећи разлог је био тај што Нијемци нису благоданно гледали на све већи растући утицај Католичке цркве у Хрватској.¹⁰⁶ План Нијемаца је био да се ово подручје држи мирно и да се привредно искоришћава. Овај план се није могао спровести у дјело због усташке политике. Усташке методе су биле тако окрутне да је шеф Службе безбједности Трећег рајха, Хајнрих, у извјештају који је упућен шефу СС-а, Химлеру, 17. фебруара 1942. године, говорио о садистичким методама убиства око 300 хиљада православних и насилног покатоличавања.¹⁰⁷

Павелић је настојао да се приближи народу, говорећи на Сабору да има мјеста за све религије у НДХ, али не може бити Српске цркве.¹⁰⁸ Овдје се појавила могућност стварања посебне црквене организације која је имала за циљ пресијецање свих веза Срба у НДХ са Србијом и црквом. Сама идеја о оснивању Хрватске православне цркве сеже у 19. вијек, тачније у 1861. годину. Један од првака Хрватске странке права, Еуген Кватерник, говорио је о потреби стварања ХПЦ. Његову идеју је поменуо Никола Бјеловучић 1911. године у књизи „Тријализам и Хрватска држава“, која је штампана у Дубровнику 1911. године. Ту је

¹⁰⁴ Шкаровски, н. д., 221-262.

¹⁰⁵ Шкаровски, н. д., 221-262.

¹⁰⁶ Шкаровски, н. д., 221-262.

¹⁰⁷ Шкаровски, н. д., 221-262.

¹⁰⁸ Ђурић, н. д., 137.

говорио о пројекту стварања институције за Хрвате православне вјере.¹⁰⁹ Стварање ХПЦ био је усташки гест за смирење православних и пропагандни према иностранству.¹¹⁰ Стварни творци ХПЦ су били Нијемци, тачније начелник њемачке службе безбједности у Хрватској, Ханс Хелм.¹¹¹ У овом подухвату му је помагао њемачки специјалиста за руску емиграцију, М. Шумахер, који је водио преговоре са многим руским емигрантима, од којих се као посебан присталица стварања ХПЦ помињао протођакон Алексеј Борисов.¹¹² Ова идеја се изврсно уклапала у планове усташког покрета, посебно Католичке цркве. Циљ је био: покатоличавање Срба у циљу лакше хрватизације. Покатоличавање је значило хрватизацију. То најбоље показују званични документи Министарства унутрашњих послова НДХ, по коме су сви Срби гркоисточњачке вјере, који су одлучили да пређу у римокатоличку вјеру, названи Хрватима.¹¹³ Главни задатак је био пораст католика и истовремено смањивање православних на територији НДХ.

Поставило се питање како успоставити нову црквену организацију када је велики дио свештенства био протјеран и убијен. Доста цркава широм НДХ било је порушено, опљачкано и девастирано. Пустошења није била поштеђена ни Српска света гора - Фрушка гора са својих 12 манастира. Опљачкане су уникатне црквене драгоцености, уништен је музеј у Крушедолу. Тешко је страдала и зграда Патријаршије у Сремским Карловцима.¹¹⁴ НДХ је била принуђена да оснује нову организацију из чисто политичких разлога. Иницијатива за стварање ХПЦ је потекла од свештеника Васе Шурлана из Земунa и Петра Лазића, бившег предсједника српске црквене општине из Загребa.¹¹⁵ Они су отишли у Србију и водили преговоре са заступником патријарха, епископом скопским Јосифом, да се један епископ постави за поглавара ХПЦ. Епископ је ову иницијативу одбио. Било је јасно да нико од епископа СПЦ неће прихватити ову дужност. Разлога је било много.

¹⁰⁹ Косик, *Хорватска Православна Црковь (от организацији до ликвидацији) (1942-1945)*, 8.

¹¹⁰ Слијепчевић, н. д., III/54.

¹¹¹ Шкаровски, н. д., 221-262.

¹¹² Шкаровски, н. д., 221-262.

¹¹³ Косик, н. д., 12-13.

¹¹⁴ Шкаровски, н. д., 221-262.

¹¹⁵ HR-HDA, fond 1561. Služba državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova (SDB RSUP Hrvatske). Elaborat: Bjeloemigranti u Jugoslaviji 1941-1945, od okupacije do oslobođenja, 211. 1/14) (Zagreb 1950), 28.

Један од главних је био тај што је ова иницијатива покренута на нелегалан начин. Наиме, само Свети архијерејски синод може да оснује нову епархију у оквиру једне цркве. Синод се не може састати без патријарха.

С обзиром на то да је патријарх Гаврило био затворен од стране Нијемаца, није постојала могућност да се сједница одржи и да се донесе одлука. Други разлог је био тај што је у питању била политика, никако религија. Осам епархија једне аутокефалне цркве је насилно отргнуто из њеног састава, и од њих је образована хибридна организација која је била под апсолутном контролом Министарства богоштовља НДХ. Није испоштован канонски поредак који је неопходан у овом случају. Када су власти НДХ схватиле да неће добити одобрење од СПЦ, одлучили су да за митрополита поставе једног руског емигранта. За овај задатак (да пронађе одговарајућу личност, која би се прихватила положаја), одабран је Милош Оберкнежевић, бивши чиновник Карловачке епархије.¹¹⁶ Одлучивало се између епископа Теофана и Гермогена, који су су том моменту били у манастиру Хопово. Теофан је одбио, јер није хтио да прихвати понуђену дужност без дозволе синода Руске заграничне и Српске цркве. Гермоген је прихватио овај предлог. Законска одредба о ХПЦ је проглашена 3. априла 1942. године.¹¹⁷ Основан је и специјални одбор за уређење хрватскоправославне цркве. Чинила су га четири члана (два православна и два католичка).¹¹⁸ Гермоген је устоличен од стране Павелића у Загребу, 5. јуна 1942. године.¹¹⁹ Укупно је било 57 свештеника у новој организацији, од тога 36 српских и 21 руски свештеник.¹²⁰ Било је укупно 50 цркава на територији НДХ који су јој припадали.¹²¹ Од самог почетка се митрополит сусрео са бројним тешкоћама. Организација са њим на челу није наишла на добар пријем како код Срба, тако ни код Руса у НДХ. Примјера ради, у јулу 1943. године, у Загреб је дошла делегација из Сарајева, на челу са руским официром Голојуковим и једним Србином, Сер-

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ Ћурић, н. д., 142.

¹¹⁸ Црвена армија и руска емиграција у Југославији за вријеме Другог светског рата у оквиру антиибеовске пропаганде, приредио: Алексеј Тимофејев (Београд 2016), 109-110.

¹¹⁹ Ћурић, н. д., 143.

¹²⁰ Св. арх. синод СПЦ, фонд Хрватска православна црква (ХПЦ), кутија 1.

¹²¹ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији...*, 110.

тићем.¹²² Жалили су се на тежак положај и говорили су о потреби да се више агитује за ХПЦ. Власенички парох, Варнава, упутио је писмо позив православним да се потчине новој организацији и да је прихвате. Одговор четничког команданта био је јасан. Они су сматрали да је Варнава крволок и издајник, и да ће га брзо стићи заслужна казна.¹²³ Било је сасвим јасно да нова организација неће ухватити дубок коријен међу православним живљем. Додатни проблем за Гермогена било је устоличење новог епископа, Мифке, 1944. године. Према канонима Цркве, да би нови епископ био посвећен, мора бити више епископа. У ту сврху, Гермоген се обратио за помоћ бугарској и румунској цркви. Бугарска црква је одбила учешће, док су Румуни послали епископа Висариона Пују, који је хиротонисао Мифку у Загребу.¹²⁴ Ово је био једини случај да аутокефална православна црква признаје ХПЦ. Додатни проблем је био тај што је нова организација увела грегоријански календар, док је већина цркава, осим Атинске митрополије, остала на јулијанском календару.

Али, овај поступак није донио ништа добро епископу Висариону. Крајем априла 1945. године, када су патријарх Гаврило и владика Николај били у Кицбилу (Аустрија), Висарион је покушао неколико пута да ступи са њима у контакт. Али они су упорно одбијали да се са њим сретну, што указује на чињеницу да се Висарион огријешо о универзална црквена правила.¹²⁵ Чак ни Ватикан није прихватао, мада је донекле подржавао постојање ХПЦ, и то строго у циљу лакшег унијаћења православних. Кардинал Тисеран, папски изасланик у НДХ, изјавио је, у разговору са Лорковићем, да ХПЦ за Ватикан не значи ништа, јер је настала вољом поглавника, и његовом вољом може и нестати.¹²⁶ Из ове изјаве се може извући закључак да се ни Ватикан није у потпуности слагао са начином успоставе ХПЦ. Једно је поуздано и тачно: ХПЦ је била везана за НДХ и усташки покрет. Нестала је у мају 1945. године.

Десило се да се на челу једне срамне установе, када нико није хтио да се прими таквог положаја, нашао један емигрант, Рус¹²⁷, који је био и епископ, и који се за љубав доброг положаја прихватио овог по-

¹²² HR-HDA, fond 1561. Služba državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova, 002/5.

¹²³ Исто.

¹²⁴ Слијепчевић, н. д., 60.

¹²⁵ Слијепчевић, н. д., 60.

¹²⁶ Слијепчевић, н. д., 61.

ложаја и на овај начин радио на пољу пропаганде у циљу поглавника и његовог крвавог режима, иако се поглавникове наде нису испуниле.¹²⁸ Митрополит Гермоген је, пресудом суда војне команде града Загреба, осуђен на смрт стријељањем уз трајни губитак грађанских права, 30. јуна 1945. године.¹²⁹

Став Св. синода РПЦ (З) и емиграције у Србији према стварању ХПЦ

Став Св. синода РПЦ (З) био је од самог почетка јасан у вези са проблемом ХПЦ. Св. синод је имао исти став какав је имала и Српска црква. Нова организација није била формирана у складу са прописима и законима. Оно што је стварало проблем руској заједници у Србији, а самим тим и цркви, јесте чињеница да се један њихов члан налазио на челу те организације. ХПЦ је била потребна усташком покрету да би се стање смирило, и да би се лакше прекинуле везе између Срба у НДХ и у Србији. Она је требало да послужи и у сврхе покатоличавања, када политика прогона и репресија није постигла очекивани резултат у НДХ. Важно је нагласити да став Гермогена према ХПЦ није био став цијеле цркве ни емиграције. Митрополит Анастасије, када је добио извјештај о оснивању ове организације, одмах је изразио негативан став о њој и о томе одмах обавијестио митрополита скопског Јосифа, заступника патријарха Гаврила.¹³⁰

Митрополит је упутио писмо у Свети синод СПЦ, дана 7. маја 1942. године. У њему стоји да је обавијештен од стране Гермогена да они нису добили инструкције у вези са успоставом аутокефалне цркве у Хрватској, и да не желе ништа да раде без пристанка сестринских цркава.¹³¹ Сам Гермоген је послао писмо митрополиту Антонију из

¹²⁷ Гермоген је рођен 1861. у Донској области под именом Григориј Иванович Максимов. Теологију је завршио у Кијеву. До револуције је службовао као митрополит новомосковски. У току револуције је напустио Русију, и послје краћег боравка на Светој гори, дошао је у Краљевину СХС. У току Другог свјетског рата неканонски постављен за поглавара непризнате ХПЦ. Тко је тко у NDH, Zagreb 1997, 143.

¹²⁸ Црвена армија и руска емиграција у Југославији за вријеме Другог светског рата у оквиру антиибеовске пропаганде, приредио: Алексеј Тимофејев (Београд 2016), 113.

¹²⁹ Samsević, n. d., 31; Св. арх. синод СПЦ, (ХПЦ), кутија 1.

¹³⁰ Тимофејев, н. д., 100.

¹³¹ Св. арх. синод СПЦ, фонд Хрватска православна црква (ХПЦ), кутија 1.

Хопова, 29. априла 1942. године, гдје је написао да разумије да је питање ХПЦ неканонско и навео примјер противљења патријарха Тихона поводом проблема око пољске православне цркве. Рекао је и то да неће учинити ништа што је против правила и канона.¹³² Постојала је стална комуникација између СПЦ и Руске заграничне цркве у погледу према ХПЦ. Тако је епископ будимљански Валеријан, на захтјев митрополита скопског Јосифа, ишао на разговор код митрополита Анастасија и упозорио га на опасност да се један од епископа стави у службу Павелићу (11. маја 1942). Митрополит га је пажљиво саслушао и рекао да разумије страх. Поновио је да је раније наредио обојици епископа (Гермогену и Теофану), да се ни по коју цијену не мијешају у ствари које имају и најмање везе са стварањем ХПЦ.¹³³ Митрополит Анастасије је посетио Св. синод СПЦ 27. маја 1942. године и рекао да постоји опасност да Гермоген потпадне под утицај Оберкнежевића и стане на чело ХПЦ.¹³⁴ Почетком јуна 1942. године, Синод је добио примјерак новина „Хрватски народ“ од 30. маја 1942. године, у коме стоји да је Павелић примио на аудијенцију митрополита Гермогена и да се водио разговор о успостављању ХПЦ. Синод је раније изнио свој став поводом овог проблема и тражио је објашњење од Руске заграничне цркве у вези са овим проблемом.¹³⁵ Митрополит Анастасије је послао писмени одговор у коме стоји да они жале што се појављују сумње због Гермогена. Митрополит је увјеравао Синод да ће он, као предсједник Св. синода Руске православне цркве у иностранству, учинити све да не би дошло до акта који би ишао на штету сестринске СПЦ.¹³⁶

Митрополит је ово свјесно говорио ако имамо у виду положај руске заједнице у Југославији прије рата. Њихов положај је био много бољи у Краљевини СХС/Југославији него у другим земљама.¹³⁷ Гермоген није прихватио сугестије из своје цркве, него је одлучио да се потчини Павелићу. Његов поступак је био „гурање прста у око“ Српској цркви, јер је подручје НДХ у црквеном погледу било њен канонски простор. Интересантна ствар је била та да је Гермоген био образован свештеник, а затим и монах. Био је свједок великих страдања своје

¹³² *Москва-Србија/Београд-Русија*. Том 4, 852.

¹³³ Св. арх. синод СПЦ, (ХПЦ), кутија 2.

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ Исто.

¹³⁶ Исто.

¹³⁷ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Београд 2006, 229.

цркве у отаџбини. Његову отаџбину, Русију, захватио је нагли и оштар раскол, који је подијелио руско друштво на два велика дијела дуж цијеле социјалне структуре.¹³⁸ Гермогенова улога у стварању ХПЦ је била пут у раскол, како цркве, тако и међу народом. Он је знао да је раскол нешто најтеже што погађа Цркву као организам, и он је био свједок раскола у Украјини. Ништа не разгнењује Бога као што је подјела Цркве, а ни мученичка смрт не може опрати гријех раскола.¹³⁹ Гермоген није прихватио савјете и сугестије, на крају ни наредбе од своје цркве да не ради ништа против интереса друге цркве. Гермоген је стављен под црквени суд и добио је забрану свештенослужења.¹⁴⁰ Заборавио је једно од главних начела хришћанства, које је још у 5. вијеку формулисао велики хришћански мислилац Аурелије Августин (354–430). Оно гласи: „Unus Christianus - Nullus Christianus“ („Један хришћанин - ниједан хришћанин“). Индивидуализам унутар заједнице је спасоносан, ван заједнице је штетан. Он, као индивидуа унутар заједнице, могао је да уради много. Али, он је својим поступцима удаљио сам себе од заједнице.

У резолуцији предсједника Архијерејског синода Руске заграничне цркве, господина Анастасија, која је написана као одговор на наводе листа „Нова Хрватска“, од 6. јуна 1942. године, пише да је Гермоген ипак прихватио понуду Павелића да стане на чело нове црквене организације.¹⁴¹ Такође стоји да је на овај начин Гермоген прекршио правило број 13 Антиохијског сабора, у коме пише да ниједан епископ не смије прелазити из једне епархије у другу, ни постављати свештенике осим ако није позван граматом од митрополита или епископа, који су са њим и у чију област долази. Такође је прекршио и 16 правило истог сабора у коме стоји да епископ који нема своје епархије уђе силом у епархију и приграби њен престо силом и без одлуке Сабора, да буде одмах одбачен, макар га изабрао сам народ, према правилима 2. васељенског сабора. Он је на крају прекршио и правило број 20 Св. апостола, јер је своје постављење на престо примио само од свјетовне, а никако од црквене власти.¹⁴² Према Уставу СПЦ, који је први пут донесен 1931. године, и који је незнатно измијењен послје рата и

¹³⁸ Тимофејев, н. д., 9.

¹³⁹ Епископ Атанасије (Јевтић), *Заблуде расколника, тзв. „старокалендараца“*, Београд 2004, 7.

¹⁴⁰ ВА (НДХ), кутија 256, фасцикла 4, документ 5-1-5.

¹⁴¹ Св. арх. синод СПЦ, (ХПЦ), кутија 1.

¹⁴² Исто.

објављен 1947, односно 1957. године, јасно су прописана правила како се постаје епископ. Члан 105 и 106 Устава говори да епископа бира Сабор на челу са патријархом, који својом граматом потврђује избор свих епископа, који се објављује у званичном листу Патријаршије.¹⁴³ У случају Гермогена, ова процедура није спроведена јер је био рат, и патријарх је био затворен од стране Нијемаца. Како се Сабор није могао састајати без патријарха, самим тим није се могло приступити избору нових архијереја. Патријарх није овластио митрополита скопског Јосифа да га заступа у овом проблему,¹⁴⁴ тако да се ни на тај начин није се могла добити сагласност ни Српске, ни Руске заграничне цркве. Митрополит Антоније је упутио писмо архиепископу богучарском Серафиму (Соболеву), владика Бугарске цркве, 9. јуна 1942. године, гдје га је обавијестио о антицрквеној дјелатности Гермогена и о потреби да се сачувају сестрински односи са Српском црквом.¹⁴⁵

Сергије Троицки, професор на Богословском факултету, написао је студију о црквеној аутокефалији.¹⁴⁶ За разлику од Католичке, Православна црква се дијели на неколико аутокефалних (самосталних) цркава. Господ Исус Христос је предао сву власт на земљи апостолима, а они су је предали својим насљедницима - епископима. Предаја власти се врши путем хиротоније, што се у случају Гермогена није десило. Сам Павелић није могао прогласити аутокефалију јер је свјетовној власти забрањено мијешање у дијељење цркве. Проглашење аутокефалије је чисто црквени акт и може се догодити једино вољом цркве мајке, у овом случају Српске цркве, која је одлучно одбацивала било какву могућност да се то деси. На захтјев Св. синода, Архимандрит Јустин Поповић, професор универзитета, написао је мишљење о проблему ХПЦ.¹⁴⁷ И он заступа став исто као и Троицки, да је помјесна црква органски дио једне саборне и апостолске цркве. Законска одредба о ХПЦ нема у себи ни јеванђелских ни православних елемената. Сва је саткана од безобзирног протестантског христорборства и папске хегемоније.¹⁴⁸ Она представља нешто што још није виђено, јер неправос-

¹⁴³ Устав Српске православне цркве („Службене новине Краљевине Југославије“, број 275/1931); Устав Српске православне цркве, II издање Светог архијерејског синода (Београд 1957), 21-22.

¹⁴⁴ Слијепчевић, н. д., III/29.

¹⁴⁵ *Москва-Србија/Београд-Русија*. Том 4, 853.

¹⁴⁶ Св. арх. синод СПЦ, (ХПЦ), кутија 1.

¹⁴⁷ Св. арх. синод СПЦ, (ХПЦ), кутија 2.

¹⁴⁸ Исто.

лавни поглавник оснива „православну цркву“. Своју одредбу повјерава министру богоштовља, који је такође неправославан. Сви који су прихватили постојање ХПЦ и ступили у њену службу су јеретици и расколници и требало би да буду осуђени. Важна ставка је да су свете тајне онога који је стављен под црквени суд неважеће, односно немају дејство. Такав свештеник или епископ нема благодат за обављање светих тајни. Према догматским правилима, ХПЦ није и не може бити православна.

Један од најбољих примјера да је Гермоген отишао у погрешном смјеру јесте случај монахиња из манастира Хопово. Наиме, стварањем НДХ, манастир се нашао у њеном саставу. Ту су се доселиле монахиње после Октобарске револуције. Ту је био и Гермоген прије постављања. Чињеница да је већ тада (јесен 1941), манастир био на ивици затварања, говори о стварној намјери НДХ према православљу¹⁴⁹. Дана 2. октобра 1942. године, Стјепан Хвошт, управитељ манастира, дошао је у усташку надзорну службу и тражио да се монахиње иселе у Србију.¹⁵⁰ Јавни разлог је био тај да је министарство здравља хтјело да манастир преуреди у санаторијум, али су се монахиње противиле, је су га оне и обновили прије рата. Стварни разлог је био тај што су оне одбиле да се придруже Гермогену и ХПЦ. Оне су прихватале једино српског патријарха и руског митрополита у Србији, никако ХПЦ. На крају је било обострано задовољство: оне су хтјеле у Србију, а власт их је и сама хтјела преселити у Србију, јер су одбијале послушност. Неколико руских монаха и монахиња, које су се раније доселиле из Кувеждина у Хопово, такође нису жељели да се прикључе ХПЦ. Укупно 53 лица,¹⁵¹ од којих 47 монахиња, на челу са игуманијом Нином (Косаковском), и шест монаха, међу којима је био епископ Теофан (Гаврилов), пресељена су у Србију. Они су сви могли остати у Хопову. Били су ван домашаја црквене власти у Србији. Али, они нису хтјели да иду у раскол, него су прихватили одлуке своје и сестринске цркве, и на овај начин јасно ставили до знања НДХ и Гермогену шта мисле о ХПЦ. У овом случају, пресудило је канонско јединство и непристајање на раскол. Гермогена за поглавара није прихватила ни козачка дивизија Вермахта. У писму који свештеник дивизије, Еуген Јержемски, шаље митрополиту Анастасију дана 25. маја 1944. године, пише да је добио писмо од Гермогена у

¹⁴⁹ Тимофејев, н. д., 45.

¹⁵⁰ ВА (НДХ), кутија 252, фасцикла 1, документ 57.

¹⁵¹ Исто.

коме пише да он инсистира да се на службама помиње име поглавника, и уколико се то не испуни, да ће се настојати да се то уради. Тон писма је био веома груб, што је узбудило све офицере у дивизији. Како је њемачка војска екстериторијална, тај захтјев се не може прихватити. Додао је и то да је захтјев Гермогена незаконит.¹⁵²

Борбе НОВЈ и руска емиграција на подручју НДХ

Предратни став КПЈ према емиграцији

Став Комунистичке партије Југославије према емиграцији од самог почетка је био непријатељски. Разлог је био највише идеолошке природе, јер је у току доласка емиграната у Краљевину СХС још увијек трајао грађански рат у Русији. КПЈ је подржавала црвене. Било је јасно да емигранти неће наићи на топао дочек када је КПЈ у питању. КПЈ је на простору цијеле Краљевине, као на примјер у БиХ, изражавала пуну подршку совјетској Русији и наглашавала да је социјалистичка револуција као метод успостављања власти пролетаријата и социјалистичког друштвеног поретка њено опредјељење.¹⁵³ На великом протесту који је одржан у Сарајеву у јулу 1919. године, осуђена је реакционарна, контрареволуционарна улога југословенске буржоазије која долази до изражаја у припреми војне интервенције Југославије против совјетске Русије.¹⁵⁴ Ови догађаји, као и добро држање династије Карађорђевића према емигрантима, одредиће став КПЈ према емиграцији. Мржња према емиграцији потицала је и из самог врха партије. Сам предсједник, Јосип Броз Тито, у току Првог свјетског рата, као припадник аустроугарске војске, рањен је и заробљен од стране руске царске војске 1915. године, на ратишту у Галицији, и неко вријеме је провео у заробљеништву. Према сјећању Д. Георгијевића, Тита је у јануару 1920. године, у предграђу сибирског града Омска, у редове комуниста примио „југословенски биро при одговарајућем комитету Сверуске комунистичке партије бољшевика, једне од клице будуће КПЈ“.¹⁵⁵ Један од првих надимака које је Тито имао у Москви је био „Валтер“.¹⁵⁶ На Вуковарском конгресу (20–25. јуни 1920), потврђен је ауторитет Кому-

¹⁵² *Москва-Србија/Београд-Русија*. Том 4, 858.

¹⁵³ Enver Redžić, *Jugoslavenski radnički pokret i nacionalno pitanje u BiH 1918-1941*, Sarajevo 1983, 51.

¹⁵⁴ Redžić, n. d., 52.

¹⁵⁵ *Москва-Србија/Београд-Русија*. Том 4, 44.

¹⁵⁶ Исто, 860.

нистичке инерационале и уопште совјетске Русије.¹⁵⁷ Мржња према емигрантима долазила је несмањеном жестином и из других странака, потпуно супротних од КПЈ. Емигранти у Хрватској у прво вријеме доласка на њену територију били су примљени углавном индиферентно или са антипатијом, посебно од стране ХСС и Стјепана Радића, који је отворено иступао против бјелоемиграције како на ступцима домаће штампе, тако и на међународним форумима.¹⁵⁸

КПЈ је имала сталан контакт и сарадњу са Москвом. Чеки је било наређено да ради на растурању бјелогардејске емиграције и коришћењу неких њених представника у интересу совјетске власти.¹⁵⁹ Став највишег руководства болшевичке партије да се у емиграцији налазе контрареволуционарне снаге, непомирљиви непријатељи новог праведнијег свијета, неминовно се одразио на понашање локалних комуниста. Лењин је још у априлу 1921. године скренуо пажњу да би инострани комунисти, у оним земљама у којима се налазе избјеглице, требало да их систематски прате. На 3. конгресу Коминтерне Лењин је замолио стране другове да се специјално позабаве овим питањем. Ови позиви су наишли на одјек на Балкану, посебно у Југославији и Бугарској.¹⁶⁰ Почетком 20-их година, када су емигранти почели пристизати у Краљевину СХС, локални комунисти су организовали демонстрације против пријема „бијелих“, које су се понекад претварале у физичке обрачуне. Највећи сукоб се десио у децембру 1920. на жељезничкој станици у Борову, када је група комуниста дочекала избјеглице које су према плану Државне комисије за избјеглице требало да буду смјештене у граду и околини, побацала им ствари са кола и пријетила да ће убити свакога кога виде у мјесту.¹⁶¹

Овакав став је био присутан до почетка рата, када се КПЈ недвосмислено определијелила за совјетску страну. Они су веома похвално говорили о болшевичкој партији и наглашавали су да су руски партизани њихови учитељи.¹⁶² Стално се слушала Радио Москва и њихове методе борбе су примјењиване од стране КПЈ.¹⁶³ Један од најбољих примјера повезаности југословенских и совјетских партизана објављен је у

¹⁵⁷ Redžić, n. d., 58.

¹⁵⁸ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији...*, 106.

¹⁵⁹ Јовановић, н. д., 95.

¹⁶⁰ Јовановић, н. д., 95.

¹⁶¹ Јовановић, н. д., 95.

¹⁶² *Историјски архив КПЈ*, Том I, књига I (Београд 1949), 168.

¹⁶³ Исто, 169.

часопису „Борба“, 23. новембра 1941. године, у коме пише да руски партизани шаљу поздраве нашим партизанима, и да ће заједно истражати у херојској борби против заједничког непријатеља и доћи до циља, а то је уништење њемачког фашизма.¹⁶⁴

Ратно вријеме и оцјене колаборације и сарадње са окупатором (Козаци, „ХПЦ“)

Став КПЈ према руској емиграцији није се промијенио у току рата. У погледу према оним емигрантима који су ступили у непријатељске формације, став је био јасан: без милости. На овакав став много је утицала Коминтерна. Још прије рата, поједини кадрови из КПЈ су ишли на школовање у СССР. Један од првих Југословена који је боравио на обуци у војним школама Коминтерне био је Мустафа Голубић, који је оставио податке у својој аутобиографији, први пут представљеној јавности 31. јануара 1933. године, и која је служила за потребе Коминтерне.¹⁶⁵ Према аутобиографији, Голубића је у јануару 1930. партија послала у Москву у специјалну школу, гдје је учио четири мјесеца, након чега га је примила Коминтерна да ради у апарату.¹⁶⁶ У школама Коминтерне у СССР-у школовали су се (што значи и у вјештини партизанског ратовања) бројни југословенски комунисти. Међу њима се истичу Родољуб Чолаковић, који је завршио Међународну Лењинову школу, као и Јосип Копинич.¹⁶⁷ Ове школе је похађао и вођа партије, Тито, који је од балканских и совјетских другова добио веома високе оцјене и похвале, као и дозволу да врши наставнички рад.¹⁶⁸

Почетком рата између Њемачке и СССР-а, појавио се један проглас на руском језику, без датума и године. Аутор је извјесни Шамурад, како себе назива, бивши њемачки војник, Туркестанац, из града Ахшабада. Овим прогласом он се обраћа у првом реду својим друговима, бившим црвеноармејцима. Иако је овај проглас по својој садржини упућен првенствено оним војницима који су ступили у Вермахт, он је упућен свим оним Русима и грађанима СССР-а који су прешли на супротну страну. Позивају се сви они који су прешли на непријатељску страну да се без премишљања и страха прикључе партизанским одре-

¹⁶⁴ Исто, 321.

¹⁶⁵ Тимофејев, н. д., 185.

¹⁶⁶ Тимофејев, н. д., 185.

¹⁶⁷ Тимофејев, н. д., 188.

¹⁶⁸ Тимофејев, н. д., 192.

дима и Народноослободилачкој војсци, умјесто да проливају своју крв за интересе крвавих фашиста који су умјесто „новог поретка“, донијели уништење малих земаља и људи, као на примјер у Југославији.¹⁶⁹

Колаборацију са окупатором КПЈ и НОВЈ су строго кажњавали. Било је разлике у погледу Козачке дивизије и ХПЦ. По питању припадника Козачке дивизије, НОВЈ је уско сарађивала са Црвеном армијом. Тако је ОЗНА за Југославију издала наређење и упуте дана 30. новембра 1945. године, у којим пише да су их представници војне мисије СССР-а замолили да се бивши црвеноармејци који су служили у њемачкој војсци, затим један дио војника који су заостали иза јединица Црвене армије и један дио њемачких шпијуна који су били по народности Руси, а који су се задржали на територији Југославије, пронађу и приведу надлежним војним совјетским властима на поступак. Они су својим поступцима рушили поштовање нашег народа према Црвеној армији.¹⁷⁰

Да би се боље обавиле ове дужности, даване су смјернице гдје су се налазиле јединице Црвене армије. У сваком већем граду се налазила совјетска команда. Совјетски грађани су путовали са важећим пасошем, или су имали важеће дозволе од совјетског конзулата или совјетског штаба за репатријацију. Сви остали Руси који су се налазили на територији Југославије вјероватно су били преступници и било је потребно да се позивају на саслушање.¹⁷¹

Интересантан је био случај Руса Николаја Пашћенка, црвеноармејца који је настојао да се придружи партизанима.¹⁷² Крајем рата ОЗНА је била обратила посебну пажњу на више емиграната, од који се издвајају двојица. Први је био Владимир Нашчокин. У току рата је био савјетник у Министарству унутрашњих послова и представник НДХ код генерала Власова. Био је познат као човјек са лошим особинама, од којих се истиче потказивање властима, посебно Руса у Сарајеву.

¹⁶⁹ HR-HDA, fond 1357. Kontrarevolucija i bjelogardejci. grupa X, kutija 1, V-I-62.

¹⁷⁰ HR-HDA, fond 1491 (OZNA). Elaborat o djelovanju ruske emigracije u NDH 1945, 2690/1-45.

¹⁷¹ Исто.

¹⁷² Исто, 679/1-44. У допису команде мјеста Врлика, који је упућен штабу 8. корпуса, заведено је да се Пашћенко прво покушао прикључити партизанима, а како му то није успјело, прикључио се четницима и, уз њихово повјерење, ишао од одреда до одреда. Имао је пристојно понашање и говорио је о борбама Црвене армије против Нијемаца. Није позната његова судбина на крају рата.

Колико је био задојен мржњом, показује примјер да је тукао свештенике који на литургијама нису помињали име поглавника. Други је био Богојевски. Успио је да побјегне у Беч.¹⁷³ Умро је у Калифорнији (САД), 1989. године.¹⁷⁴

У случају ХПЦ, НОВЈ је радила самостално. Митрополит Гермоген је проглашен кривим јер је починио кривично дјело служења окупатору и његовим помагачима и помагао је у подстрекивању на масовна убијања народа и уништавање народне имовине. На терет му се ставили састанци са Козацима и посланица коју је био упутио 1942. године по налогу окупатора, у којој је позвао припаднике НОП-а да напусте борбу и да се врате кућама, те се на тај начин потпуно ставио у службу окупатора и покушао разбити јединство Народноослободилачког покрета и ослабити борбу, да би на тај начин омогућио окупатору и његовим слугама да изврше покоље над народима Југославије.¹⁷⁵ Интересантна ствар је да Војна команда града Загреба, која је донијела пресуду у случају Гермогена, није дозволила комисији коју је формирао Св. арх. синод СПЦ да испита какве околности су навеле Гермогена да се прихвати положаја. Синод је упутио захтјев господину Влади Зечевићу, министру унутрашњих послова у влади ДФЈ, дана 12. маја 1945. године. Одговора ни одобрења није било.¹⁷⁶ Поред Гермогена, стрељани су и Спиридон Мифка и Серафим Купчевски.¹⁷⁷

Однос према руским емигрантима у Хрватској крајем рата

Крај рата емигранти су дочекали на супротним странама. Један дио је био у саставу НОП-а, док је други био у квислиншким формацијама. Највећи број Руса у редовима НОП-а на подручју НДХ био је у саставу 4. корпуса НОВЈ, односно 1. корпуса НОВ Хрватске. Дана 1. децембра 1944. године, у саставу корпуса је било 312 бораца, из свих

¹⁷³ Исто, 5. У току рата је био референт антикомунистичког одсјека Министарства за јавни ред и сигурност. Имао је надимак „Пас“. Остао је упамћен по злочинима у Сиску и Бањој Луци, гдје је једно вријеме радио као полицијски агент. Говорио је да је син козачког хетмана Богојевског, иако није имао никакве везе са њим.

¹⁷⁴ Samcevič, n. d. , 153.

¹⁷⁵ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj*, 462.

¹⁷⁶ Св. арх. синод СПЦ, (ХПЦ), кутија 1.

¹⁷⁷ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj*, 462-464.

социјалних категорија, који су се изјашњавали као Руси.¹⁷⁸ На дан 31. март 1945. године, у саставу корпуса је било свега 20 бораца који су се изјашњавали као Руси.¹⁷⁹ Борци Руси у редовима НОП-а су тако дали огроман допринос у побједи над Њемачком и њеним сателитима. Однос према припадницима других формација је био ригорозан. У Бањој Луци, на примјер, одмах након ослобађања, органи Озне су почели масовна хапшења припадника руске заједнице. Обрачун је диктиран из самог врха власти. Судски процеси су били партијски дуг према СССР-у и Црвеној армији.¹⁸⁰ Тешка ствар је била да су почели да оптужују једни друге. Тако су органи Озне 23. априла 1945. године ухапсили Евгенија Антониевича, према наводима оптужнице Ђорђа Пстроцког, сарадника Озне. У изјави коју је дао у Озни, Пстроцки је рекао је да је Антониевич постао предсједник колоније 1941. године, и да га није хтио примити у колонију јер је био прокомунистички оријентисан.¹⁸¹ Тек 25. маја 1945. године, Антониевич је, на питање иследника Озне каква је била улога руске колоније, одговорио да је њен циљ био заштита Руса емиграната у току рата и међусобно помагање.¹⁸² Већина Руса из Бање Луке осуђена је на затворске казне.

Војна команда града Загреб такође је вршила испитивања заробљених Руса. У одјељењу Озне за град Загреб дана 11. јуна 1945. године извршено је саслушање Владимира Војтановског, сина Васиља Војтановског, који је у току рата био предсједник Организације украјинских националиста (ОУН).¹⁸³ Владимир Војтановски је пресудом суда 1. августа 1945. године осуђен на смрт стријељањем.¹⁸⁴

Сличну судбину је доживио још један Рус, Аљоша Касимов. Саслушан је у сједишту Озне за град Загреб дана 29. јуна 1945. године.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Dušan Baić, *4. korpus NOVJ, odnosno 1 korpus NOV Hrvatske* (Beograd 1990), 342.

¹⁷⁹ Baić, n. d., 396.

¹⁸⁰ Зоран Мачкић, *Руска колонија у Бањој Луци 1941-1945, Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, година IV, број 4, Бања Лука 2012, 229-255.

¹⁸¹ Мачкић, н. д., 229-255.

¹⁸² Мачкић, н. д., 229-255.

Закључак

На рушевинама Краљевине Југославије, која је поражена у Априлском рату, настала је НДХ. Она је била сателитска творевина Трећег рајха. У оваквим околностима, руска емиграција је морала наћи своје мјесто у новој држави. Дошло је до подјела и размимоилажења у ставу према насталим околностима. Један дио емиграције је одлучио да се придружи новонасталој држави, један дио је отишао у редове НОП-а, а један дио је настојао да буде неутралан. Основни проблем је било прилагођавање. Још прије рата, емигранти су на

¹⁸³ АЈ, Државна комисија за утврђивање зличина окупатора и њихових помагача, фонд 110, ф. 822, д. 915. Родио се 1922. године. Био је студент на Факултету природних наука, смјер хемија, уочи рата. Био је у ОУН-у до почетка 1943. године, када је отишао у војску НДХ. За вријеме рата посјећивао је предавања у представништву, гдје се говорило о економији и историји Украјине. Само су Украјинци имали право да присуствују. Прије сваког предавања потписивала се изјава да се о садржају предавања неће нигдје причати и да ће се радити за интересе Украјине. Организацији се могло приступити након полагања заклетве, која је давана пред украјинском заставом, сликом вође Мелником и ножем.

¹⁸⁴ Исто; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj*, 358.

¹⁸⁵ АЈ, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, фонд 110, ф. 822, д. 915. Родио се у Севастопољу 1920. године. Отац му је емигрирао из Русије 1921. године као потпоручник Врангелове армије. Почетак рата је дочекао у Београду. Према његовој изјави, отац му је отишао радити у Њемачку, гдје је погинуо од бомбардовања. Тада је изгубио жену са дјететом, мајку и двије сестре. Приступио је Руском заштитном корпусу, али није ратовао против партизана јер је, због знања њемачког језика, био тумач. Поставило се питање како је Касимов као Рус био на одговорним положајима у вријеме када је Њемачка водила рат са СССР-ом. Како су имали повјерење у њега? Касимов је одговорио да је тада био млад књиговођа и да се разумио у свој посао. Сматрао је да су Нијемци требали сваког човјека који је хтио радити за њих, и да би најрадије имали свог човјека, а не странца, уз то још и Руса. Али нису имали способних људи, а они које су слали нису знали језике. Иако се Касимов бранио тиме да је био заведен фашистичком пропагандом, суд његову констатацију није уважио јер је окривљени знао да то што ради помаже окупатору. Дана 17. августа 1945. године проглашен је кривим јер је због улоге коју је имао у рату починио кривично дјело припадништво терористичком апарату као функционер. Осуђен је на смртну казну стријељањем уз трајан губитак грађанских права; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, dokumenti*, Zagreb i središnja Hrvatska (Zagreb 2008), 367

подручјима које ће ући у састав НДХ имали проблема приликом доласка, како од локалног становништва, тако и од комуниста, који су према њима заузели непријатељски став.

У почетку су се ствари почеле полако нормализовати. Емиграција је била средње и високо образована, што је њеним члановима омогућавало да се запосле у великим градовима. Дошло је до стварања низа удружења која су баштинила традиције њихове домовине. Доста емиграната је радило у просвјети. Како се приближавала ратна опасност, појавила се сумња да један дио емиграције гаји симпатије према Њемачкој. Емиграција се у Југославији спонтано везала за Њемачку приликом капитулације старог поретка у Југославији, надајући се да ће на тај начин најбрже и најсигурније доћи до повратка одавно изгубљених позиција на руској територији и да ће већ једном моћи да се врати у своју земљу.¹⁸⁶ Рат који је дошао и стварање нове државе донијели су раздор у емиграцију. Дошло је до подјеле на Русе и Украјинце. Након почетних успјеха Вермаха, дошло је до раздора унутар саме украјинске емиграције, што је неповољно дјеловало на цјелокупну емиграцију.

Један дио се прикључио оружаним снагама НДХ. Они су морали проћи ригорозну селекцију по разним елементима, укључујући национално-расне критеријуме.¹⁸⁷ Професори су полагали заклетве Павелићу. Ипак је положај цјелокупне емиграције био неповољан у првим мјесецима рата. На то је највише утицала вјерска припадност емиграције, коју је усташки покрет повезао са Србима. Каснији догађаји су донијели мало бољи положај. Један дио је одлучио да помаже НОП-у. Било је оних који су се активно укључили. Након интервенције Вермахта, дошло је до промјене у положају емиграције. На иницијативу Нијемаца основана је нова црквена организација, Хрватска православна црква. Улога да буде њен поглавар припала је емигранту, Гермогену. Многа питања о његовој улози су остала без одговора. Тачно је да је оснивањем нове организације притисак на Србе попустио. Али, проблем је био тај што је организација неканонски начин основана. Она је у суштини била инструмент политике Ватикана на пољу унијаћења. Постојала је велика опасност да Срби нестану, тј. изгубе свој идентитет кроз унијаћење. Иако се већина Срба вратила православљу након рата, један дио је остао у Католичкој цркви. У моменту стварања

¹⁸⁶ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији...*, 150

¹⁸⁷ Samcević, n. d., 159.

ХПЦ, није се знало поуздано колико ће да траје рат, самим тим и организација. Сигурно је да је Гермоген дјеловао супротно ставу своје цркве, што га је коштало забраном свештенослужења, и на крају живота. Иако су они емигранти који су активно радили у служби ХПЦ били у мањини, остао је биљег на емиграцији, који се није дао лако скинути.

Долазак Козачке дивизије створио је додатне проблеме. Њихов циљ је била борба против партизана. Оно по чему су упамћени, поред борби са партизанима, јесу пљачка и силовања. Проблем је био што су они имали наредбу о самоопремању. То значи да они нису добијали храну ни остале потрепштине као остале регуларне јединице Вермахта. Ова наредба је неминовно водила ка сукобима. Чињеница је да Нијемци нису пуно придавали пажње апелима које је упућивала НДХ да се њихове пљачке зауставе, само су доводиле до још страшнијих примјера. Поред ових проблема, Козаци су веома систематски и прецизно изводили операције против НОП-а. Вермахт је почео да подржава акције Козака тек у завршној фази рата, када су претрпјели пораз како на Источном, тако и на Западном фронту. На крају рата су све снаге у којима су Руси учествовали, осим оних који су били у редовима НОП-а, поражене у Аустрији.

НОП је питања емиграције рјешавао по узору на СССР. Сви они који су били у непријатељским формацијама били су процесуирани. Казна је углавном била стријељање, мада је било и оних који су осуђени на затворске казне. Онај јако компромитовани дио емиграната је морао да оде у иностранство, а остали који су били по политичком убјеђењу монархисти, али се нису у толикој мјери експонирали, остали су.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Црвена армија и руска емиграција у Југославији за вријеме Другог светског рата у оквиру антиибеовске пропаганде, приредио: Алексеј Тимофејев (Београд 2016), 152

Списак извора и литературе

Архивски фондови

- 1) Архив Југославије, Београд
 - Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача
- 2) Архив Републике Српске, Бања Лука
 - Фонд Сегије Гембачев
 - Фонд Виталиј Рибкин
- 3) Архив Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд
 - Фонд Хрватска православна црква
- 4) Војни архив, Београд
 - Фонд НДХ
 - Фонд ВБА
- 5) Hrvatski državni arhiv
 - Fond 866 (Ivan Plotnikov)
 - Fond 890 (Zbirka personalija)
 - Fond 1357 (Kontrarevolucija i bjelogardejci)
 - Fond 1491 (OZNA)
 - Fond 1549 (Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH i NOP)
 - Fond 1561 (SDB RSUP SR Hrvatske)

Објављени извори

- Историјски архив КПЈ, Том I, књига I, Београд 1949
- *Москва-Србија, Београд-Русија*, том IV, *Руско-српски односи 1917-1945, документи и материјали*, приређивачи: Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић, Александар Силкин, Москва-Београд 2017.
- *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946, dokumenti, Zagreb i središnja Hrvatska*, том 3, Zagreb 2008.
- Устав Српске православне цркве („Службене новине Краљевине Југославије“, број 275/1931)
- Устав Српске православне цркве, II издање Светог архијерејског синода, Београд 1957.

Монографије и чланци

- Baić, Dušan, *4. korpus NOVJ, odnosno 1. korpus NOV Hrvatske*, Београд 1990.
- Bulat, Rade, *Deseti korpus „Zagrebački“ NOV i POJ*, Ljubljana 1985.
- Ђурић, Вељко, *Усташе и православље, Хрватска православна црква*, Београд 1989.
- Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, друго, допуњено издање, Београд 2008.
- Епископ Атанасије (Јевтић), *Заблуде расколника, тзв. „старокалендараца“*, Београд 2004.
- Živojinović, Dragoljub, Lučić, Dejan, *Varvarstvo u ime Hristovo, prilozi za Magnum Crimen*, Београд 1988.
- Јовановић Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд 2006.
- Косик, Виктор Иванович, *Хорватская Православная Церковь (от организации до ликвидации) (1942–1945): Взгляд из XXI века*, Москва, 2012.
- Мачкић, Зоран, „Руска колонија у Бањој Луци 1941–1945“, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, година IV, број 4, Бања Лука 2012.
- Novak, Viktor, *Magnum Crimen*, друго izdanje, Београд 1986.
- Огњанова, Irina, „Vjera i crkva u ustaškoj ideologiji 1941–1945“, *Croatia Christiana Periodica*, vol. 33, broj 64, Zagreb 2009.
- Ribkin Puškadija, Tatjana, *Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba*, Zagreb 2006.
- Redžić, Enver, *Jugoslavenski radnički pokret i nacionalno pitanje u BiH (1918–1941)*, Sarajevo 1983.
- Samcević, Andrej, *Rusi i Ukrajinci u oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, Zagreb 2015.
- Skoko, Savo, *Pokolji hercegovačkih Srba '41 godine*, Београд 1991.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве I–III*, Београд 2002.
- Тимофејев, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији, утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, Београд 2011.
- *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997.

- Tomašević Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945, okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.
- *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за вријеме Другог светског рата у оквиру антиибеовске пропаганде*, приредио: Алексеј Тимофејев, Београд 2016.
- Шкаровски Михаил, „Стварање и делатност Хрватске православне цркве током Другог светског рата“, *Вестник Церковной истории*, N4 с. Москва 2006, 221-262.

Gojko Šumatić

Russian emigres in the Independent State of Croatia (1941-1945)

Based on archival records, published sources and the literature, this paper studies the position of the Russian emigres in the Independent State of Croatia (NDH). The paper explains their position during their move from the homeland, their adjustments to the new surroundings, as well as to the new conditions created with the war, the occupation and the establishment of the NDH. The focus of this research is placed on the relationship of the emigres towards the NDH, the Germans, the Italians and the partisan guerrilla movement. A specifically sensitive issue in the one pertaining to the emigre's role in the canonically unrecognized Orthodox Church of Croatia.